

Wróblewski, Jan

Pierwsza polska biblioteka ludowa na Warmii

Komunikaty Mazursko-Warmińskie nr 3, 386-390

1966

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

PIERWSZA POLSKA BIBLIOTEKA LUDOWA NA WARMII

W ruchu narodowym zaboru pruskiego, stawiającym opór germanizacji, poważny udział mają biblioteki ludowe¹. Ich rozwój na szerszą skalę stwierdzamy po 1880 r., w okresie działalności Towarzystwa Czytelni Ludowych w Poznaniu, które zasięgiem swego działania objęło Poznańskie, Pomorze (Prusy Zachodnie), Śląsk, Prusy Wschodnie, a także tereny emigracyjne (Berlin, Westfalia, Nadrenia)². I tak w 1892 r. liczyło ono 1261 bibliotek: w 1906 r. — 1371, w 1913/14 r. — 1679³.

Jednak początki bibliotekarstwa ludowego sięgają dalej w wiek XIX aniżeli data powstania TCL⁴. Najwcześniejsze jego ślady, (około 1840 r.), znajdujemy na terenie Poznańskiego⁵.

¹ Zob. W. Jakóbczyk, *Studia nad dziejami Wielkopolski w XIX w.*, t. 2, 1850—1890, Poznań 1959, ss. 35—89; Tenże, *Rola bibliotek ludowych w zaborze pruskim*. Rocznik Biblioteki Narodowej, t. 1, 1965, ss. 294—319. Rozwój i rolę bibliotek ludowych na terenie b. Prus Wschodnich omawia autor niniejszej publikacji w kilkunastu artykułach, m.in.: 1. *Biblioteki polskie na Warmii, Powiślu i Mazurach w latach 1933—1939*, Przegląd Historyczno-Oświatowy, 1962, nr 3, ss. 381—414; 2. *Księgozbiory Wschodniopruskiego Oddziału Centralnej Biblioteki Polskiej w Niemczech*, Przegląd Biblioteczny, 1962, nr 2, ss. 103—121; 3. *Materiały z działalności Centralnej Biblioteki Polskiej w Niemczech — Oddział: Prusy Wschodnie*, Komunikaty Mazursko-Warmińskie, 1962, nr 2, ss. 454—472; 4. *Szkolenie bibliotekarzy polskich w Prusach Wschodnich*, Przegląd Biblioteczny, 1964, ss. 54—63; 5. *Czytelnictwo w księżki polskiej na Powiślu (1883—1939)*, Rocznik Olsztyński, R. 5, 1963; 6. *Z dziejów książki polskiej na Mazurach (1881—1939)*, Bibliotekarz, 1963, nr 11, ss. 336—341; 7. *Z dziejów książki polskiej na Warmii w latach 1880—1920*. Przegląd Biblioteczny, 1965, nr 4, ss. 221—229. Całość zagadnienia omawia praca doktorska pt. *Biblioteki polskie na Warmii, Mazurach i Powiślu w latach 1880—1939* (maszynopis), której tezy drukowano w „Komunikatach Mazursko-Warmińskich” 1964, nr 4, ss. 561—564.

² Towarzystwo Czytelni Ludowych zorganizowano na miejsce zlikwidowanego w 1878 r., a powstałego w 1872 r. Towarzystwa Oświaty Ludowej. Powołano je na zebraniu konstytucyjnym w Poznaniu 11 października 1880 r., a jego założycielami byli m.in. Franciszek Dobrowolski, red. „Dziennika Poznańskiego”, sędzia Mieczysław Łyskowski, poseł dr Władysław Niegołowski i Władysław Bentkowski. Paragraf 1 uchwalonego statutu brzmiał: „Celem Towarzystwa pod nazwą Towarzystwo Czytelni Ludowych jest szerzenie pożytecznych, religijne uczucia ludu podnoszących i pouczających książek polskich i zakładanie bibliotek ludowych”.

TCL mimo przeciwdziałania ze strony władz pruskich dotrwało do zakończenia I wojny światowej, działało w czasie plebiscytu na terenach plebiscytowych, a następnie już w granicach niepodległego państwa polskiego na terenie województw: poznańskiego, pomorskiego i śląskiego, zatracając jednak w zmienionych warunkach politycznych swój pierwotny charakter. Po II wojnie światowej były próby wskrzeszenia tego towarzystwa.

³ J. Kisielewski, *Światła w mroku. Pięćdziesiąt lat pracy Towarzystwa Czytelni Ludowych 1880—1930*, Poznań 1930, ss. 229—230.

⁴ Zob.: A. Ludwiczek, *Biblioteki oświatowe w Wielkopolsce i na Pomorzu*, Biblioteki Wielkopolskie i Pomorskie. Praca zbiorowa pod red. Stefana Wierczyńskiego, Poznań 1929, ss. 309—328; W. Jakóbczyk, *Studia nad dziejami (oraz Rola bibliotek ludowych)*.

⁵ A. Ludwiczek, *Biblioteki oświatowe*, ss. 310—311.

Na Górnym Śląsku powstanie pierwszych bibliotek ludowych wiąże się z zorganizowaniem w 1848 r. w Bytomiu Towarzystwa Oświaty dla Ludu Górnośląskiego, które trudniło się zakładaniem czytelni i bibliotek⁶. Pierwsza biblioteka powstała w Bytomiu w mieszkaniu Emanuela Smółki⁷. Na Pomorzu Gdańskim początki bibliotekarstwa oświatowego sięgają 1849 r. i wiążą się z działalnością Ligi Polskiej⁸.

Najpóźniej ze wszystkich dzielnic zaboru pruskiego natrafiamy na ślady powstania bibliotek ludowych na Warmii i Mazurach⁹. Według dotychczasowych badań istnienie ich wiąże się z działalnością Towarzystwa Oświaty Ludowej (1872—1878). W niedatowanym spisie bibliotek tego Towarzystwa znajdujemy biblioteki w Unieszewie i Bartągu (pow. olsztyński) i w Lewaldzie (pow. ostródzki)¹⁰.

Jednak nowe materiały, które tutaj pragnę przytoczyć, podważają tę tezę. Oto w chełmińskim „Przyjacielu Ludu” czytamy¹¹:

„Pisanie Wiarusa Antoniego Szczepańskiego do p. Ignacego Łyskowskiego”.

*Posyłam ten list do pana I. Łyskowskiego, autora sławnego ksiąg gospodar-
skich, słuchałem, że jest w Mileszewach przy Brodnicy w Prusach Zachodnich,
przez którego wyszła sławna i pożyteczna księga pod nazwą: Gospodarz;
część I.: „rolnictwo”; część II.: „chodowanie i choroby koni, bydła i owiec”;
część III.: „ogrodnictwo”; część IV.: „pszczelnictwo”. U nas jest wielka potrzeba
takich ksiąg polskich, dlatego piszę list, pytając się Rana sławnego autora,
jeśli takie księgi są jeszcze do nabycia i prosząc, aby pan I. Łyskowski odpisał
do mnie i zaraz powiedział, jakie drogie. A ponieważ nie wierzę, żeby mi pan
przysłał bez pieniędzy: wprzód tylko proszę o odpis, a ja potem na odwrót
będę pisał i pieniądze dam na pocztę, a Pan przyśle mi choć 4 albo 5 takich
książek, bo kilkunastu gospodarzy mnie o to prosiło. Proszę o jak najprędzszy
odpis.*

S z e n b r u k przy Olsztynie, dn. 15 lipca 1863.

Antoni Szczepański, gospodarz

W tym samym numerze wydrukowano odpowiedź Ignacego Łyskowskiego:

Mileszewy pod Jabłonowem, 27 lipca 1863

Mój kochany Gospodarzu!

*Bardzo się ucieszyłem, odebrawszy wasz list, bo z niego dowiedziałem się,
że i w tamtych stronach polscy gospodarze garną się do chleba i chcą*

⁶ J. K u d e r a, *Obrazy Ślązaków wspomnienia godnych*, t. 1, Mikołów 1920, s. 64.

⁷ Emanuel Smółka (1820—1854) był jednym z pionierów bibliotekarstwa polskiego na Górnym Śląsku. Jego imieniem została obecnie nazwana Wojewódzka i Miejska Biblioteka Publiczna w Opolu.

⁸ Przed drugim zgrupowaniem Ligi Prowincjonalnej w Chełmnie wybitny działacz pomorski Ignacy Łyskowski z Mileszew ogłosił odezwę nawołującą do zakładania bibliotek parafialnych. (Zob. „Szkoła Narodowa”, 25 IV 1849, nr 4, s. 110).

⁹ Nie dotyczy to prywatnych bibliotek domowych. Np. czytamy w „Zaradnym gospodarzu wiejskim” (1859): „Tu u niejednego gospodarza mazurskiego znaleźć można biblioteczkę polską”.

¹⁰ Wojewódzkie Archiwum Państwowe w Poznaniu, Prezydium Policji, 330, wol. 1.

¹¹ Przyjaciel Ludu, R. 3, 1863, nr 34, s. 140.

czytać polskie książki. — Oj tak, polscy gospodarze, trzymajcie się waszej ziemi i waszego języka. Rolę macie po ojcach waszych, język polski od Boga. Pamięci więc ojców waszych i Bogu winniśmy to, abyśmy kochali nasz język, a ziemię ojczystą dzieciom naszym przekazali. W naszych stronach już się wszyscy poznali na tej prawdzie i jeden drugiego wspiera, aby gospodarstwa w obce ręce nie puścić, lecz nawzajem się pouczać i dobrze gospodarować, aby pielegnować w zagrodach polskich narodowość polską i wiarę, wstrzeźliwość i wszystkie cnoty, które się Bogu podobają. I oto w tym celu są w naszych stronach pozakładane towarzystwa gospodarskie, do których należą włościańscy gospodarze, panowie i księża; na zgromadzeniach tego Towarzystwa będą udzielane nauki i rady. A nadto jest założona w każdej parafii biblioteczka ludowa, z której każdy, chcący czytać, bierze sobie w dom książeczkę, jedną po drugiej, aż wszystkie przeczyta. Ja jestem jednym przełożonym takiego towarzystwa w powiecie brodnickim i zaprowadziłem także biblioteczki po parafiach, a mam jeszcze jedną taką biblioteczkę w zapasie, więc ją w darowiznie posyłam polskiemu gospodarzom Szenbruka; jest też przemyt i książka pod nazwą „Gospodarz”, którą wy, mój kochany gospodarzu Szczerpański, mieć chcieliście; ta niech zostanie przy biblioteczce, aby każdy z kolei mógł ją czytać, a drugą taką książkę „Gospodarz” dołączam dla was na własność. Czytajcie też pilnie tą małą książeczkę „O płodozmianie”. Jeden z was, który pisać umie, niech będzie bibliotekarzem, to jest takim, co porządek utrzymuje i zapisuje, kto jaką książkę z biblioteki pożyczył. — Jeśli chcecie więcej tych książek gospodarskich, to poślijcie pieniądze z listem frankowanym do księgarza C. A. Koehlera w Brodnicy (po niemiecku Strassburg) płacąc za każdego „Gospodarza” pół talara a za każdą książkę „O płodozmianie” 2½ sgr., a on wam przysyła, ile tylko będziecie chcieli. Proszę was też, gospodarze polscy, abyście co kwartał na waszej poczcie w Olsztynie zapisywali sobie „Przyjaciela Ludu”, piśmko czasowe wychodzące w Chełmnie. Z tego piśmka dowiedzie się o każdej książce pozytywnej i niejedną miłą rozrywkę będziecie mieli z tego piśmka; a płaci się tylko 7¼ sgr za kwartał, a odbiera się raz na tydzień.

Przesyłam wam i wszystkim gospodarzom Szenbruka pozdrowienia i żegnam was po katolicku, mówiąc: Niech będzie pochwalony Jezus Chrystus!

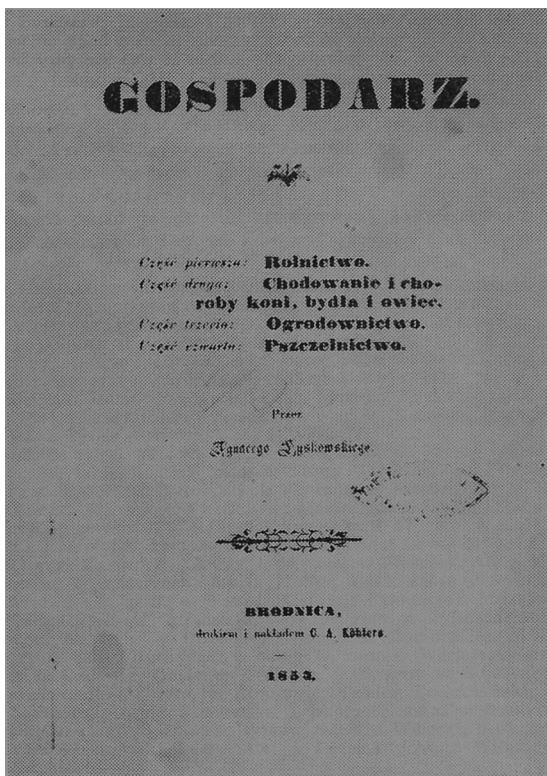
Ignacy Łyskowski, dziedzic Mileszew.

Wprowadzie wyżej przytoczony list nie podaje ani liczby tomów ani ich tytułów, możemy jednak wnioskować, że w ofiarowanej biblioteczce znajdowały się identyczne tytuły jak we wszystkich innych bibliotekach organizowanych przez Łyskowskiego na ziemi michałowskiej. Podajemy więc ich spis¹²:

- 1) Co się stało w Polsce od pierwszego jej rozbioru aż do końca wojen za cesarza Napoleona;
- 2) E(waryst) E(stk)ow(ski), Żywot pocziwego człowieka;
- 3) Kilka nauk i przestróg prawnych dla włościan polskich;
- 4) Pieśni weselne;
- 5) K. Antoniewicz, *Historja polska*, (bez mapy);
- 6) Rok wiejski, (trzy roczniki);
- 7) *Pielgrzym w Dobromiłu*, wydanie ordyn. dla ludu, 2 t.;
- 8) *Kilka powieści i opowiadań poświęconych młodemu pokoleniu*;
- 9) K. Antoniewicz, *Obrazki z życia ludu wiejskiego dla szkółek wiejskich*;
- 10) Anna Makwaska z Krajewskich *Niedzielne wieczory starego stolarza. Powieści dla rzemieślników* przez autorkę „*Odwiedzin Babuni*” (Leszno—Gniezno 1843);
- 11) Józef Chociszewski, *Bojomir, czyli zaprowadzenie chrześcijaństwa w Łużycach, powieść dla ludu polskiego (i doroślejszej młodzieży)*. Leszno 1862;

¹² Przyjaciela Ludu, R. 2, 1862, nr 45 i 46, s. 7.

12) K. Antoniewicz, *Święty Izydor, oracz. Podarek dla szkółek ludu naszego*; 13) *Bajki i powiastki, z celniejszych pisarzy polskich wybrane ordyn.*; 14) T. Wiśniewski, *Ludgarda, czyli skutki wychowania opartego na religii i moralności*; 15) *Piosnki szkolne, (2 tomy)*; 16) *Złotniki czyli złota dolina*; 17) Lucjan Siemieński, *Czytanie postępowe. Zbiór powiastek moralnych, wschodnich legend, żywotów, obrazów moralnych przez autora „Wieczorów pod Lipą”, (Leszno—Gniezno 1848)*; 18) Ignacy Łyskowski, *Gospodarz*; 19) Ignacy Łyskowski, *Pieśni gminne i przysłowia ludu polskiego w Prusach Zachodnich, Brodnica 1854*; 20) Ignacy Łyskowski, *O płodozmianie i wielopolowem gospodarstwie, nauka dla wołciańskich gospodarzy napisana z polecenia polsk. Towarzystwa agronom. ziemi michałowskiej*; 21) Osmański, *Macios*; 22) Osmański, *Starogardzka kapela, powieść*; 23) W. Wielogłowski, *Podróż do Rzymu i Paryża Feliksa Borunia*; 24) *Wojtek, najprzód siarczysty pijak a potem gospodarz zawołany*; 25) *Jan III Sobieski*; 26) *Dwie książki, które stary Wojciech kupił na jarmarku*; 27) *O poczciwym Janku i dobrej Marysi*; 28) [Ignacy] Krasicki, *Bajki*; 29) *Co się stało w Polsce od samego początku aż do pierwszego rozbioru kraju.*

Jakkolwiek nie mamy poza przytoczonymi listami innych śladów istnienia i działalności biblioteczki ofiarowanej przez Łyskowskiego, należy przypuszczać, że dotarła do adresata i korzystali z niej mieszkańcy Sząbruka.

Przyjmując te założenia musimy przesunąć początki bibliotekarstwa ludowego na Warmii do 1863 r. (na Mazurach bez zmian). I co najważniejsze, stwierdzić, że wiąże się ono nie z Poznaniem, ale z Pomorzem Gdańskim, które w rozwoju bibliotekarstwa ludowego w zaborze pruskim odegrało również poważną rolę.

JAN WRÓBLEWSKI

FIRST POLISH POPULAR LIBRARY IN WARMIA

Summary

Thus far it was considered that the first Polish libraries in Warmia were founded at Bartąg and Uniszewo during the activity of the Popular Enlightenment Committee in Poznań (1874—1878). The author's arguments shake the above opinion. He cites two letters, one written by Antoni Szczepański, a farmer of Bartąg, and another by Ignacy Łyskowski of Mieliszewy, a distinguished member of the Polish National Movement in eastern Pomerania. As the result of Szczepański's letter, in 1863 Łyskowski presented to Polish farmers in Sząbruk a collection of books, among them a book on agriculture *Gospodarz* (The Farmer). According to the author it was the very first Polish popular library in Warmia.